

Az 1569-i első román református zsinat és előzményei.

Abból az élénk szellemi érintkezésből, melyet kölcsönös levélváltás útján a régi transylvan-erdélyi protestáns vezérférfiak állandóan fenntartottak a németországi reformátorokkal, igen fontos adatokat kapunk az akkori transylvan-erdélyi románságra, és főleg e nép reformációjára vonatkozólag. A bistrița-besztercei *Wurmloch Adalbert* 1546-ban ezt írja *Hess Jánosnak*.¹ „Van egy nép itten, amelyik nemcsak szokásaival és nyelvével, hanem vallásával is különbözik tőlünk. Oláhoknak nevezzük. E nép, habár Krisztust vallja, még sem volt soha Rómának alávetettje. Szerzetásai egészen eltérnek a miénktől, mert folyóiban keresztelnek, az úrvacsorát kovászos kenyérral és borral veszik magukhoz. Az evangéliumot és Pál leveleit nem a maguk nyelvén hallgatják, hanem idegen nyelven, melyet mi rácnyelvnek nevezünk. („Die Raczische Sprach.“) Ezt a nyelvet a nép nem érti, csak úgy ért valamit, ha papja megmagyarazza. Közülünk sokan tökéletesen tudják e nyelvet. A káté erre az oláh nyelvre van lefordítva, és Szebenben (mely város nekünk erdélyi szászoknak fővárosunk) úgy nevezett rác-betűkkel van kinyomtatva. E betűk némileg hasonlók a görög betűkhöz. Sokan a pópák közül a kátét úgy fogadják, mint szent könyvet, de némelyek egészen elvetik.“

Kétségkívül az 1544-i *Catechizmul Românesc*-ről² szól e becses tudósítás. E katekizmusban a legelső cyril-betűs román nyomtatott könyvet adja a protestánizmus a román művelődésnek. Ez az első román könyv, bár eredetiben nem maradt meg egy sem belőle, annak idején nagyszámban forgott közkézen, hiszen Sibiú-Szeben vidékén kívül még Bistrița-Beszterce vidékén is sok pópa fogadta úgy, mint „szent könyvet“.

E helyütt egy kis kitéréssel megjegyezzük, hogy Rodna-Radna bányaváros, valamint Năsăud-Naszód vidéke, a későbbi román határőrvidék, a XV. századot megelőzően nem tartozott a bistriței-besztercei királyföldre. De épen a reformáció kezdetén kezd a bistriței-besztercei magisztrátus hamisított királyi adománylevelek alapján jogtalan és erőszakos kegyúri hatalmat gyakorolni a someș-szamosmenti „plájások és gornýkók“ fölött, kik mindig őrizték régi keleti kiváltságukat s most határozott örömmel fogadták be a reformáció tanait, me-

1. Heinrich Wittstock: *Beiträge zur Reform. Geschichte des Nösner—Gaus.* Wien, 1858.

2. Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története.* Bpest, 1896. I. 383. 384. l.

lyeknek e vidék, — a még lappangó huszita eszmék útján, — amúgy is alkalmas talaja volt.³ A szászok kegyurasága, mely nemcsak jogtalan, hanem sokszor nehezen elviselhető is volt, most a reformáció befogadásával egészen átszelidül hittestvéri pártfogássá. Megszűnnek az állandó panaszok a jogtalan dézmák, vámok és tutajozási „lucrum camerae“-k ellen, hogy aztán az ellenreformáció megindulásával a lelki és gazdasági élet területein felbomolják újra a szépen kiegyensúlyozott nyugalmi szint. A „Naszód-Vidik“-i románság tömegesen fogadta el az új hitet. Erre mutat az is, hogy a magyar fejedelmek épen az ő érdekükben keresik fel elég gyakran a bistrița-besztercei magistrátust rendeleteikkel és az országos törvények, zsinati végzések végrehajtását sürgető meghagyásaikkal. Ezekből őrizett meg számunkra sokat a bistrița-besztercei városi levéltár. A románok reformációjának ma is itt találhatók fel a legfontosabb kútfői.⁴

Wurmloch idézett leveléből a legfontosabb adatunk különben az, hogy a reformációt megelőző időkben a román ortodox egyházban a román nyelv egyáltalán nem volt használatban. A liturgiában a nép előtt teljesen érthetetlen idegen nyelv uralkodott; ezt a mi német levelünk és az egykori országgyűlési emlékek is *rác nyelvnek* nevezik. Ez a rác nyelv az ó-bolgár nyelvből fejlődött szláv nyelv volt. Az idegen rác nyelvet a románság csak a reformációval tudja kiszorítani, de csupán a transylvan-erdélyi részeken. *Metes István* a tulajdonképeni reformációt megelőző, huszita előreformátori mozgalomnak tulajdonítja a rác nyelv kiszorítását a liturgiából, de állítása nem fedi egészen a valót; mindössze annyi az igaz belőle, amennyit *Jorga* is megerősít, hogy t. i. „a huszita hittenjesztés segítette elő a legrégebb szláv nyelvű szent iratoknak a román nyelvre való lefordítását még a XV. században.“⁵ Ettől a huszita kísérletezéstől azonban még nagyon messze van a román nyelv behozatala a liturgiába. A román szellem a nemzeti nyelv jogainak biztosítása és az egyházi nyelvben eddig idegentől bitorolt trónjára való emelése, csak a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek védnöksége alatt megindított XVI. századbeli reformációnak adatott meg.

Minden tárgyilagos történész kénytelen elismerni, hogy a románságban a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás érzetét a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek vallásújító igyekezete keltette fel; e nélkül a románság nemzeti öntudatra ébredése és a román nyelv diadalmas-kodása hihetőleg csak nagyon lassan és nagyon későn következett volna be. Igaz ugyan, hogy az orthodox román egyháztörténészek nem-

3. Marțian J.: *Fragmente din Ist. Năsăudului în sec. XVI.* Kézirat 38.

4. A bistrița—besztercei levéltár eredetileg a város tulajdona volt; ezt a magyar uralom idején a város a vármegyének adta át elhelyezés végett. 1934-ben az egész levéltárat Năsăud—Naszódra költöztették át s a 30 ezer darab értékes oklevéllel, csodás gyorsasággal megalapították az „Arhiva Grănițarească“-t.

5. Metes Stefan: *Istoria Biser. Rom. din Transilvania.* Sibiu 1935. Edit. Libr. Archi-diecez. I, 120.

csak fukarul bánnak ennek az elismerésével,⁶ hanem csak amolyan nemleges eredménynek tüntetik fel. Szerintük a transylvan-erdélyi magyar fejedelmek nem gondoltak komolyan a román nép vallási érdekeire, hanem egyszerűen el akarták magyarosítani a románságot a kálvinista vallás segítségével.⁷ Kétségtelen azonban, hogy a reformáció nemcsak a román nyelvre volt döntő hatású; ez volt a kezdeményezője az autonóm nemzeti politikai életnek is. A reformáció tette ugyanis lehetségessé azt, hogy román püspökség létesüljön a fejedelmi udvar közvetlen közelében, Alba-Iulia-Gyulafehérváron s ezáltal hierarchiai központ alakuljon ki a fejedelmi székhelyen.⁸

A protestántizmus vezérelve az, hogy az Igében magát kijelentő Szentlélek-Isten proféta-lelkű emberek hitén át mindenkinek érthető nyelven közvetíti az Igét, Isten parancsát, kegyelmét. Ezért a protestántizmus mindenütt a nép nyelvén adja át a népek az Isten hozzá intézett üzeneteit. Természetes tehát, hogy a románság között is úgy teljesítette Idvezítőnk missziói parancsát (Máté 28. 19—20), hogy a nép nyelvére fordította le a Szent Bibliát, a nép nyelvén magyarázta meg káteibán a Kijelentésről alkotott hitét és a nép nyelvén énekelte a dávidi zsoltárokat. A román történeszek, sajnos, nem látták meg, hogy a reformáció a közösségi élményeket teremtő küldetésével milyen összetartozási érzést fejtett ki magában a románságban is, és nem emelték ki soha a hitújításnak a fajtestvériségre és népi közösség-érzésre tett hatását. Azt is elfeledték, hogy a transylvan-erdélyi hitújítás nemcsak a fajtestvéri közösségi kapcsolatokat erősítette (és sohasem semlegesítette), hanem az egyetemes hitbeli közösség tudatosítása útján valóssággal csatornájává lett a nyugati műveltségnek és tudománynak Transylvániában és a két ó-királyságbeli országban is.

Jól esik idéznünk itt egyik egyházi írónak az 1544-i Catechizmul Románesc-vel kapcsolatban mondott szavait: Korszakalkotó mind a román irodalomban, mind a vallásos életben, hogy megjelenik benne, ha cyril írással is, a legelső román nyelvű könyv, besugárzik kelet templomába a nyugati műveltség és az evangelium szelíd fényének egy-egy sugára. És ezt nem románok tették, hanem Isten „idegen“, de testvérkézzel adta a románoknak!⁹

Pokoly József azt állítja, hogy a románok között „azoknak száma, kiket az Úr megvilágosított, valószínűleg csekély lehetett.“¹⁰ Valószínűbb azonban, hogy a románok közül nagyon sokan csatlakoztak a reformációhoz. Igaz ugyan, hogy a lutheri irányzathoz kevesen szegődtek, de annál többen fogadták be a kálvini tanokat. Biztos adataink vannak arról, hogy a hunedoara-hunyadi, meg a zarándi részeken már a XVI. század közepén sok román kálvinista egyház volt megszer-

6. Metes *i. m.* I, 87.

7. Jancsó *i. m.* I, 387.

8. Iorga N.: *Stefan cel Mare Mihai Viteazul etc.* Bucuresti. 1904, 8.

9. Mózes A.: *A XVI. XVII. századbeli prot. román kátek,* Ref, Szemle XXIX, 22—23. sz.-ban. [Másodkézből való munka. Szerk.]

10. Pokoly József: *Az erdélyi ref. egyh. története.* Bpest. 1904. II, 165 l.

vezve.¹¹ Nagyon korán terjedt el a kálvini reformáció a Banat-Bánságban, sőt a bihor-bihari Beiuş-Belényes környékén is.¹² Rodna-Radna, Bărgau-Borgó meg. Năsăud-Naszód vidékén a XVI. század derekán szintén szervezett új-hitű egyházak vannak. Az egyre gyérülő magyarság helyeit elfoglaló román lakosság a Someş-Szamos és a Mureş-Maros mentén is református gyülekezeteket szervez a földesúri birtokokon. 1564-ben találkozunk először az általunk ismert első román kálvinista püspöknek, György papnak, a nevével, ki Marţian állítása szerint a násăud-naszódi Săngheorg-Oláhszentgyörgyről való.¹³

Az 1566-os sibiui-szebeni országgyűlés végzése között olvashatjuk, hogy „újabbán végeztetett, hogy ez birodalombul minden nemzetség közül efféle bálványozások kitorúltsenek és az Isten ígéje szabadon hirdettessék kiváltképpen az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek és ekképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelembe vitték. Azoknak, akik az igazságnak engedni nem akarnak, Ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel, superintendensel, a Bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmére menjenek. Kik ha úgy is a megértett igazságnak helyet nem adnának, eltávoztassanak, akár oláh püspök, vagy papok, vagy kalugyerek legyenek is és mindenik csak egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak. Akik pedig ezeket megháborítanak, hűtlenségnek poenájával büntetessenek.“¹⁴ Már ebből az országgyűlési végzésből is következtethetjük, hogy a románok között sokan voltak, akik „engedtek az igazságnak“, bár a nagyobb része engedetlen lévén, a „vak pásztorokkal“ szemben maga az országgyűlés, az alkotmányos államhatalom lép fel. A hűtlenség poenájával való kemény büntetésről azonban e korban egyáltalán nincsen adatunk. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a kemény végzéseket nem hajtják végre. Transylvániában a reformáció páratlan emberies légkört teremt. A magyar fejedelmek Transylvániája csakugyan a vallászabadság klasszikus földje.¹⁵

Az 1577-i országgyűlés végzése még jobban megerősít abban a véleményünkben, hogy a románok közül igen sokan fogadták be az új hitet. Ez a végzés egyenesen azt mondja, hogy „sokan lévén az oláhok közt, kiket Isten megvilágosított, hogy elhagyták a görög egyházat és a maguk nyelvén olvassák Isten ígését, de superintendensük elhalván, azt határoztuk tehát, hogy ők is egy istenfélő embert válasszanak maguk közül, minélfogva Isten ígésének hirdetése meg ne szűnjék, sőt inkább terjedjen közöttük“.¹⁶ Ez a fontos adat Pokolyval és a román

11. Dáné István: *Fărădi ötvös Gáspár rákosdi pap 1654-ből való ekklézia összeírása a V. Hunyadi—Zarándi egyesült traktusból.* (Kézirat) 1860. 6.

12. Bunyitay Vincze: *Biharvármegyei oláh papjai és a vallás unió.* Bpest. 1892. 31—32.

13. Marţian i. *kézirat* 39.

14. Jancsó i. m. II, 332.

15. Lupuş: *Istoria Biser. a Rom. Ardeleni.* Sibiu—Nagyszében, 1918, 41 l.; Lupuş más álláspontot foglal el e kérdésben.

16. Hunfalvy Pál: *Az oláhok története.* II, 332.

egyháztörténészekkel szemben a mi véleményünket támogatja, s egyszerűsége bizonyítja, hogy a román superintendenseket nem a fejedelmek nevezték ki, hanem a papok választották. Ez kezdete annak az orthodox önkormányzatnak, mely a magyar kálvinista talajból nőtt ki és terebélyesedett el. A balgaradi (fehérvári) orthodox püspök, később metropolita választásának egészen 1918-ig az a törvény volt a szabályozója, melyet az 1579 okt. 21-i turda-tordai diéta állapított meg. „Az oláh papok azt válasszák meg püspöküknek, — mondja a végzés, — akit akarnak és az uralkodó erősítse meg azt, akit akarnak és az uralkodó erősítse meg azt, akit maguk közül fognak választani.“¹⁷

Az újabban napfényre került adatok alapján nem fogadhatjuk el Pokoly ama véleményét sem, hogy ez a kezdetleges román reformáció csak abból állott volna, hogy „a görög professiótól elszakadtak és az Isten igéjét tulajdon nyelveken hallgatták“. A románok reformációja határozott kálvini hitvallásos reformáció volt. A lutheri irányzat a százok minden igyekezete mellett sem tudott náluk gyökeret verni, de a kálvini hitújítás eredményessége letagadhatatlan. Már 1564-ben maga Coresi nyomtat és ad ki két kálvini irányzatú könyvet Braşov-Brassóban. Az egyik a *Tălcuţ Evangelium*, melyet nemsokára követ a *Molitvelnic Românesc*. Ez utóbbi a Heltai Gáspár 1550-i magyar nyelvű ágendájából van román nyelvre fordítva és csak két szentségről szól: a keresztségről s az úrvacsoráról.¹⁸ Eltörli a szentek, ereklyék tiszteletét, a halottakért szolgáltatandó misét, azaz az eddigi hivatalos orthodox liturgiát. A *Tălcuţ Evangelium* pedig egyenesen ellene fordul az egyházi és papirendnek, igen éles vitatkozó szellemben támadja az evangelium ellenes hierarchiát s a papokat boszorkányoskodással vádolja („boscordese“), mikor a templomban idegen (serbeste = szerb) nyelven miséznek; ezt a román nép nem érti meg. Kálvini értelemben emeli ki a Szentírást, mint a hitnek egyedüli alapját, és ezeket a szavakat mondja az igaz hitről: „A Szentírás az, amit egyedül hinnünk kell, mert nekünk a törvény nem jön sem Jeruzsálemből, sem Rómából, sem Görögországból, sem Havaselvéről, sem a szászoktól, sem Moszkvából, hanem adatott és rendeltetett az Úr Jézus által.“¹⁹

Már az eddigiek is meggyőzhetnek mindnyájunkat arról, hogy 1564 után már a leghatározottabb kálvini szellemű reformációval állunk szemben a transylvániai-erdélyi román hitújítási mozgalmakban. Hitünkben még jobban megerősítenek bennünket az eddig ismer-

17. Erd. Orszgy. Eml. III, 144.

18. Metes i. m. I, 133 l.-án azt állítja, hogy a „Molitvelnic Românesc“ három szentséget sorol fel és e nézetét Dăian I.: *Molitvelnicul diaconului Coresi in Răvaşul VI. 168—181 l.-in* közölt tanulmánya alapján kockáztatja meg. Téves a három szentség felsorolása, mert az 1550-ben megjelent Heltai-féle Agenda, melyből a *Molitvelnic* fordítgatott, nem sorol fel 3 szentséget, csak kettőt. 1564-ben annyira megerősödik a kálvini irányzat, hogy a románoknak református püspöke van. Lehetetlen lett volna tehát ebben az időben 3 szentséget becsúsztatni a Heltai-féle fordításba.

19. Drăganu N.: *Un fragment din cel mai vechiu molitvelnic*. Dacoromania II, 1922.

retlen, 1567-i fejedelmi rendelkezés sorai, valamint az 1569-i aiudi-enyedi zsinat határozatai.

György püspöknek, ki az 1566-i sibiui-szebeni országgyűlés már ismertetett végzései alapján nagy buzgósággal lát neki a reformációhoz csatlakozott románság megszervezéséhez, tapasztalnia kell, hogy sokan nem igaz meggyőződésből tértek át az új hitre, hanem azért, hogy megszabaduljanak a jobbágy-terhektől. A reformáció a román papokat mentesíti a jobbágyi szolgálmányok sokszor igen nehéz terheitől s az úgynevezett nyestbőr-adón kívül minden más jobbágyi szolgálmánytól megszabadítja őket. Nem csoda hát, ha a gazdasági tényezők is belevegyülnek, mint külső okok, a belső lelki kényszer ki nem kutatható mozzanataiba. Mert az mindig úgy volt, hogy a legszébb erdőben is találhatók száraz gallyak. Különbösen is az akkori rendi világban nálunk is igen bensőségesen ható hajtóerő volt a jobbágyi terhektől való szabadulás vágya. Azért György püspöknek is tapasztalnia kellett az anyagi érdekek evangélium-ellenes, sorvasztó hatását. 1567-ben zsinat-tartásra hívja az összes román papokat, hogy „igaz meggyőződésből áttért espereseket és papokat tegyenek a román eklézsiák élére és nem olyanokat, akik azért tértek át, hogy megszabaduljanak a jobbágy-terhektől”.²⁰ De ez a zsinat az akkori zavaros belpolitikai állapotok miatt nem gyűlhetett egybe. Ügybuzgóságában példás főpásztor akkor panaszos levéllel fordul János Zsigmond fejedelemhez; ebben elpanaszolja, hogy a papok közül többen nem hajlandók a tiszta evangéliumi tanításokat tőle meghallani, sőt gúnyolódnak vele és szidalmazták őt, aki a Krisztus követségében jár.²¹ A fejedelem erre a püspöki panaszra adja ki 1567 október 2-án a maga rendeletét, melyet a többek között megküldött a bistriai-besztercei szász magistrátusnak is. Ezt a fejedelmi rendeletet teljes egészében megőrizte a bistriai-besztercei szász levéltár *Protoculum Magistratuale*-jének 93. lapja.²² E fontos egyháztörténeti adatot alább teljes egészében közlöm:

„Értjük az mi hívünknek, György papnak, az oláh egyházak főpüspökének panaszolkodó jelentéséből, hogy voltak sokan az oláh papok és kalugyerek közül, kik vakmerőségre vetvén magukat, az elébbi tévelygésnek az pogány setétségnek ellenek nem akarnak mondani és az evangéliumnak igazságára és tiszta tudományra térni, — országunk végzései, királyi parancsolatunknak is ellene, kik az egyházbéli szolgálatokat is és isteni dicséreteket nem akarják a község értésekre tulajdon oláh nyelven művelni és szolgáltatni, de idegen rázt szőfogadatlan oláh papokat mindenképen arra kényszeríteni, hogy az Isten igéjét tisztán és igazán tulajdon oláh nyelven hirdessék az községnek épületére, ez megmondott György papnak eligazítása szerint: parancsoljuk ti hűségeteknek, ez levélnek rendibe erősen, hogy afféle

20. Hunfalvi i. m. II, 333.

21. Metes: i. m. I, 82.

22. Ez most a násáud—naszódi granicsár levéltár tulajdona.

vakmerő szófogatatlan oláh papokat, kik az evangéliumi igazságot nem akarják venni és oláh nyelven nem akarnák az isteni dicséretet szolgáltatni, valamikor a mi levelünkkel ez megmondott György pap, avagy az ő embere titeket meg-talál, minden büntetés alatt országunk végezése szerint az evangéliumi igazságra és az Isten és az isteni dicséretnek oláh nyelven való szolgáltatására, vagy amint György paptól igazítottak volt, aképpen kényszerítsétek és György papnak, avagy az ő embereinek e dologban segítséggel legyetek."

E magyar fejedelmi rendeletnél fejedelmibb védőbeszédet nem is kell felmutatnunk ama méltatlan susárlásokra és alaptalan vádaskodásokra, melyeket az elfogult történetírás szórt és szór állandóan a transylvániai-erdélyi román reformációra, a magyar fejedelemségre és általában az egész magyar lelkiségre.

Ezzel szemben a közölt fejedelmi rendelet a legékeesebb bizonyossága annak, hogy maga a transylvan-erdélyi reformáció, a magyar törvényhozás és a magyar fejedelmek követelik a román nyelv jogaiba iktatását a rác nyelv helyett, „hogy az Isten igéjét tisztán és igazán tulajdon oláh nyelven hirdessék a községnek épülésére“. Nem lehet sem letagadni, sem elferdíteni azt a történeti tény, hogy a transylvániai-erdélyi magyar fejedelmek a református hitre áttért románokat saját román nemzetiségű püspökeik és espereseik fennhatósága alatt akarták román-nemzeti református egyházzá szervezni. Ez másként nem is lehetett, mert a kálvini fundamentumon másként építeni nem lehetséges. Noha kétségtelen, hogy e korban nem beszélhetünk határozott nemzeti öntudatról, sem a nemzeti szellem kialakításáról, mégis el kell ismernünk, hogy a reformációban benne van már a későbbi nemzeti öntudatra ébredésnek minden csirája. Az erdélyi fejedelmeknek nem volt céljuk egy magyar nyelvű nemzeti állam kialakítása, tehát igazságtalanság e fejedelemségnek olyan politikai célkitűzéseket tulajdonítani, amelyek egyáltalán nem illenek be az akkori politikai képzetkörbe. Az igazság csupán annyi, hogy törekedtek az egységes hit és vallás, jobban mondva az Anyaszentegyház intézménye megszervezésére, de ez az intézményes egységesítés, — amelyik csak szándékukban volt meg, — csak az Isten igéjén alapuló hit dolgában volt egy nevezőjű, egyébként különlegesen protestáns alapon nemzeti nyelvre való tagozódást, öskeresztény mintára megszervezett, külön önkormányzati egyházakat alakított ki, tehát úgy egységesített, hogy igazába véve elemeire bontott egy láthatatlan egységet. Ha a román történetírók foglalkoztak volna a kálvinizmusnak „a látható és láthatatlan egységről“ szóló mély jelentésű tanításával, nem szórtak volna annyi méltatlan vádat a transylvániai-erdélyi hitújításra.²³

Miután a fejedelem kiadta fennebb ismertetett rendeletét, György püspök egy papi konventiculumot tartott, valószínűleg Teiuşon-Tövisen. Ez a konventiculum zsinat jellegű volt. Mindezekre ama levélből következtethetünk, melyet György püspök ugyancsak a bistriai-besztercei

23. Vö. Lupaş: *i. m.* 260 és Meteş: *i. m.*, I, 82.

magistratushoz küldött 1568. január 14-én. Ebben dicsérettel említi, hogy a „vidiken“ nagyon sok papja van és hogy a megtartott zsinatra ez a „vidik“ is küldött egy pár képviselőt; ezek azonban elkéstek a zsinatról.²⁴ Ez a zsinat a püspök levelének kelte előtt egy évvel tartott meg minden valószínűség szerint Teiuşon-Tövisen, ahol ekkor a román ref. püspök székelt. György ugyanekkor az elkésett zsinati képviselők részére megküldi a *Tălcuľ Evangeliilor*-t. A román reformációnak e nagy vezére 1568. év végén meghalt. Rövid főpásztorkodásának olyan eredményei vannak, melyek e nagy férfit a román művelődéstörténelem egyik kimagasló alakjává teszik. Legnagyobb érdeme az, hogy a román nyelv jogaiért az egyházi életben törethetetlenül harcolt. Méltó társa a magyar Melius Juhász Péternek.

1569. február 8-án értesíti János Zsigmond a híveit, hogy az elhunyt György püspök helyébe új román püspököt iktatott be, és kéri őket, hogy legyenek segítségére az új főpapnak. Főleg azt hangsúlyozza, minél egy parancs alakjában, hogy a román templomokban csak románul végezzék a szolgálatokat. Az új püspök, aki mindenben méltó nagy elődjéhez, Turdasi Pál, püspökségének már első napjaiban intézkedik, hogy a román papok közzsínatra gyűljenek egybe Aiud-Nagyenyedre. Erről a zsinatról is a volt bistriţai-besztercei levéltár őrizte meg az egyetlen fennmaradt okleveles bizonyítékot. Sajnos, e jegyzőkönyvbe másolt tudósításon kívül nincsen semmi más adatunk e zsinatra vonatkozólag. E másolat is csak rövid kivonata a nevezetes zsinat határozatainak, illetve az azt tudató fejedelmi leiratnak, amelyből 1570 február 2-án másoltatott be a *Protocolum Magistratuale „Wallachorum Statuta“* jába. Minthogy e fontos kútfőnket hibásan közlik a román történeti adattárak, ezért jónak látom szörül szóra közölni újra az eredetiből a nevezetes másolatot:

„Nos Johannes secundus Dei gratia electus rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod fidelis noster honorabilis Paulus episcopus ecclesiarum valachorum nostrarum personaliter, veniens in praesentiam, exhibuit nobis et praesentavit certos quosdam articulos super nonnullis statutis et ordinationibus in causa religionis universis plebanis ecclesiarum valachorum consentientibus in synodo et conventu publico praesbiterorum valachorum in oppido Enyed ad sedecimum diem mensis Octobris anni praesentis paribus votis conclusos et deliberatos, supplicans nobis humiliter et nos eosdem articulos ac omnia et singula eisdem contenta ratas gratas et accepta habentes perpetuo valituras gratiose conformare dignaremur. Quorum quidem articolorum tenor talis est:

Die sedecima mensis octobris.

Pal az ola nyelven valo pyspeoke mind ez olahbeli papokal enyedi synodba es gyvlesbe mely gyvlest wrunk ew felsege kegelmes aka-

rattiból tevének volt az liturgiáiknak szolgáltatása felelő ott eők
Enyeden egienleó akarattól az keövetkezendő articulusokat végezték:

Elseo articulus

Hogy minden dolgok kik isten igéie zerynt az Isten newezetessegeket
es dyczyretit nezik, azok mind eleóvetessenek es helyen maragyanak.

Az my emberek zeresek penik isten Jgeyre kywl az keresztyeny
gywlekezetbe be hozattatak azok mindenek hatra hagyatassanak az w
felsege byrodalmaba.

Item Masod articulus wegeztetett, hogy az meg holt zenteknek es
egieb holtaknak liturgiát avagy keonygergest ne teggyenek.

Harmad articulus hogy jól lehet az eleót az mely egyhazy zolganak
avagy papnak felesege meg holt ha az papsagot holtig akarta wyselny
annak nem volt szabad masodszor meg hazaswlly. Most enyedy sinatba
igy wegeztetett hogy ha jambornak tekelletesnek es az zolgalatra ele-
gedendo zemelnek itilletik annak szabad legyen meghazaswlly es hogy
tanito pap legyen.

Negyedzer wegeztetett hogy minden pap avagy egyhazy zolga az
hwtnek agait a Credot es az My attyankot a koenyergyest tartozzek az
keresztien koessegnek gyakran mynden heten meg magyarazny es rea
meg tanytany. Valamely pap pedig ez tanitasban el nem jarna effele
egyhazy zolga ne lehessen.

Ected articulus, hogy ha az igazan tanito pap alattwalo nep koesseg
az templomhoz az Jsten igéienek halgatasara es az keongyergeo imat-
sagnak es az Crédónak tanulasara nem menne tehat azokat halaloknák
orayan az pap ne communicalia meg.

Hatodzor wegeztetett hogy az a mely racz nyelven walo papok az
olahok keozot az papsag tyztyt wyselik ha az keosseget ha az olahwl az
zentsegekre nem tanytyak azok papok ne lehessenek.

Myert pedig, hogy sokan talaltatnak kik az Isten igéienek es orzag
articulusainak kiket ew felsege orzagawl egyetembe egy nehany
gywlesebe kegyes ziwel el wegezet azoknak engedetlenek wegeztetett
azyrt hogy effele engedetleneket w felsege feyedelmy metosaga zerint,
dyrectora által az orzag articulusi tartasa zerynt kemenyen meg bwn-
tetessen.

*Nos igitur praemissa supplicatione Nostrae modo quo supra por-
recta Maiestati Regia benignitate exaudita, et clementer admissa, per
praesentes Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta ratos
gratos et accepta habentes approbanda ratificanda et confirmanda
duximus. Imo approbamus ratificamus et clementer confirmamus
harum nostrarum vigore et testimonio. Datum in civitate nostra Alba-
Julia die ultima mensis Novembris Anno Domini 1569. Iohannes II. rex.*

Ezek az ártikulosok nem úgy vannak a magistrátusi másoló jegy-
zőkönyvbe bemásolva, mint ahogy a zsinaton eredetiben megfogalmaz-
tattak. A zsinat eredeti végzése nem maradtak fenn, csupán a feje-
delmi megerősítésről tudósító rendelkezés másolatából olvashatjuk a
hat artikulust. Itt pedig nagyon tömören, curialis stílusban összefogva
áll előttünk az eredetileg kétségkívül hosszadalmas, kimerítő hitvallás.

Az 1562-i debreceni, másként egervölgyi hitvallás (melyet 1567-ben latin és magyar nyelven is kinyomatnak), kétségkívül hatással volt az aiudi-enyedi articulusok megszerkesztésére. Nem nevezhetjük ugyan e zsinati végzéseket részletes, Szentírásból igazolt hitvallásnak, mert még annyi rendszerességet sem fedezhetünk fel bennük, mint a debreceni hitvallásban, de azért bátran állíthatjuk, hogy a hat articulus teljesen kálvini hitcikkelyezés. Erre már abból a külső körülményből is következtethetünk, hogy e román zsinatot egy pár évvel megelőzően, 1564-ben már véglegesen megalakul a kálvini egyház, éppen egy előző aiudi-enyedi zsinaton; itt azonban az úrvacsora szereztetési ígéje körül támadt hitviták miatt egyelőre nem sikerült tető alá hozni a megegyezést a luteránusokkal. Bizonyára az egészen kálvini irányzathoz csatlakozott Aiud-Nagyenyednek különleges szelleme szabott irányt ama zsinat elébe is. Különben a svájci reformáció támadó, tisztító szele már a transylvan-erdélyi hitújításban is úgy megerősödött, hogy az egykorú feljegyzés szerint „az oltárok, faképek és némely ékességek ország-szerthe letétetének“.²⁵ Ez a szigorú kálvini reformáció döntő térhódítását igazolja.

Ha részletezzük az aiudi-enyedi pontokat, a rendszertelenségben is látunk valami rendet. A két első artikulusz egészen hitvallás jellegű, még az összevont kurialis stílusú megfogalmazásban is. Ez a két első hitcikkely nem árul el semmilyen szenvedélyes vitát a hit kérdéseiben. Aiudon-Nagyenyeden nem is folyhatott le szenvedélyes vitaközlés az orthodox keleti egyház papjaival, tehát hitvédelmi érveket nem igen fedezhetünk fel e két artikuluszban, csupán rövid tényszerű rögzítéseket a hit dolgaiban. Az orthodox keleti egyház nagyon messze volt még ez időben attól a felkészültségtől, hogy kiállhatott volna hitvédő vitára akár a szószéken, akár nyilvános hitvitákon, nem is említve a vitairatokkal való védekezés lehetőségét. Kereken egy századnak kell eltelnie, míg Varlaam a hit kincseinek megvédéséhez és a nemzeti műveltség ugarának művelhetővé tételéhez kezdhet.

Az első artikuluszban két szón van a hangsúly: 1. Isten nevezetessége“, 2. és „dicsérete“ megjelölésén. Isten „nevezetessége“ magában foglalja a keresztyén hitnek az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, szóval a Szentháromságról szóló tanításait. E szerint a hit egyedüli szabályozója: az Isten ígéje. Az Isten „dicsérete“ megjelölés pedig az Isten igaz imádásáról, segítségül hívásáról, Krisztus egyedüli közbenjárásáról szóló kálvini felfogást öleli egybe. Bár mindezen dogmatikai részletezésről nincsen szó ebben az artikuluszban, de kétségtelen, hogy csak erről lehetett szó a részletes, eredeti artikuluszban. A két dogmatikai fogalomkörben, Isten „nevezetességében“ és „dicséretében“ benne foglaltatik az egész Apostoli Hitvallás. És ha e két dogmatikai fogalomkör értelmezésére és magyarázására hozzávesszük ezen artikulusz végzését, hogy t. i. „minden dolgok Isten ígéje szerint... vétessenek elő és maradjanak helyben“, úgy nem kételkedhetünk abban, hogy ez a román zsinat

25. Dr. Nagy Géza: *Kálvinista jellemképek*. 1930. 9.

kálvini szellemű volt. „A református keresztyénségre elsősorban a teljes Szentírás feltétlen tekintélyül való elismerése jellemző“ — mondja dr. Tavaszy Sándor.²⁶ Az igének egyedül jogos uralma és útmutatása alatt önként következnek az emberi rendelkezések, hagyományok eltörlésének kálvini parancsa: „az mi emberek szerzésesek pedig, Isten igéjén kívül, az keresztyén gyülekezetbe behozattak, azok mindenek hátra hagyassanak.“ Tulajdonképpen csupán az első artikulus, a szorosabb értelemben vett első rész az aiudi-enyedi román kálvinista kánonokban, de a második hitcikkely is elvi jelentésű, bár teljesen gyakorlati vonatkozásban van megfogalmazva. A második artikulus eltörli a szentek (halott emberek) imáadását, liturgiális tiszteletét. Nem említi fel az ikonák és ikonosztázionok eltávolításának parancsát, de kétségtelen, hogy a tisztításban szélsőségesebb svájci reformáció a román gyülekezetekben sem túri meg ezeket. E sorok írója több régi templomot látott a hunedoara-hunyad-zarándi részeken, melyek Váradi Ötvös Gáspár rákosdi pap 1634-ből származó összeírása szerint román kálvinista gyülekezetekéi voltak a XVI. század közepén és e templomok ez időben bemeszelt és bevakolt freskói beszédes bizonyosságai a helyenként ilyen vonatkozásban is érvényesülő kálvini puritánizmusnak. A harmadik kánon az orthodox papok házasságának törvényes tilalmát szünteti meg s megengedi a másodszeri házasságot az őskeresztyén egyházi fegyellem ítélete alatt. És e harmadik artikulussal kezdődik a kánoni rendelkezésnek az a gyakorlati része, amely a papságra és hívekre vonatkozik. Végül pedig a liturgiában a román nyelvnek kizárólagos használatát írják elő.

A 4. és 5. kánon a protestáns népnevelés, oktatás és iskolázás előfeltétele; e nélkül reformáció el sem képzelhető. A 4-ik a tanító, népnevelő papság intézményes szolgálatba rendelése. Mintha csak a második helvét hitvallás XVIII. részének 14. pontjában foglaltakat hallanók: „Hangsúlyozzuk, hogy az egyházi szolgáltnak tiszte, hogy a tudatlanokat tanítsák, a késedelmeseket, vagy aluszékonyakat szorgalmazák.“²⁷ A népnevelés, a népművelés elhanyagolása vagy elmulasztása a legszigorúbb egyházi fegyelmezést vonja maga után a kötelességmulasztó szolgálkkal szemben: „valamely pap pedig ez tanításban el nem járna, efféle pap egyházi szolgálta ne lehessen!“ Itt van a kezdete az első román népművelésnek és az első román népiskolának, melyeket e kánon alapján a református román gyülekezetek állítanak fel mindenütt, ahol az új hit diadalmaskodik. De nemesak a tanító papság köteleztetik a népnevelés szolgálatára, mert a gyülekezet tagjai, a hívek is kötelesek a „tanulásra járni“. Az egyházi fegyelmezés itt is szigorú, u. i. az úrvacsorától való eltiltást vonja maga után az „iskola kerülés“; ez a rendelkezés még a halálos órára is kiterjed.

A hatodik végzés a rác nyelvet szorítja ki a templomból, illetőleg a liturgiából. Tulajdonképpen ez a hatodik artikulus („mely gyűlést ő

26. Dr. Tavaszy S.: *Református keresztyén dogmatika* 64.

27. Erdős József: *A második Helvét Hitvallás*. 1932. 57.

felsege kegyelmes akaratjából töttenek volt az Liturgiájoknak szolgál-tatása felől“) adta meg a zsinatnak jellegzetes elnevezését. E zsinat ugyanis főleg a liturgiát kánonizálta.

A román nyelv óceánjának első átrepülői között méltó helyet foglal el ez a hatodik kánon is. Magyar fejedelem „kegyelmes akaratjából“ született meg ez is, mint az 1566-i sibiú-szebeni országgyűlés végzése, vagy a János Zsigmond 1567-i rendelete, melyek tudvalevőleg először iktatják jogaiba a román nyelvet a rác nyelvvel szemben az egyházi használatban. A helvét hitvallás XXII. kánonának 6. pontja volt a szülőanyja az aiudi-enyedi hatodik kánonának is: „Némuljon el tehát minden idegen nyelv a szent gyülekezetben. Mindent a közönség nyelvén adjanak elő, amelyet az azon helybeli emberek a gyülekezetben megértenek.“ Itt azonban nem is annyira ennek a reformátori elvnek a hitcikkelyezéséről van szó, hanem a régebben kimondott és törvénybe iktatott reformátori követelmény szigorú végrehajtásáról s a mulasztókkal szembeni „kemény“ megtorlásokról. Engedetlen „rác-nyelven való papok“ állásvesztéssel büntetessenek és az engedetlen hívek is „az ország artikulusai tartása szerint keményen megbüntetessenek.“ A román liturgia a transylvan-erdélyi kálvinista román gyülekezetekben elnémítja az idegen rác nyelvet, melyet Munteniában, Olteniában, Moldovában még a XIX. század elején is használnak. Minő nagy a távolság 1566-tól csak 1680-ig is, míg Dosoftei mitropolitának megjelenik a román nyelvre fordított liturgiája, a *Dumnezeasca Liturgie*.²⁸ De e könyv megjelenésével még alig veszít valamit uralmi teréből a rác nyelv; még az 1830-as években is vannak orthodox egyházak, ahol szláv betűkkel nyomtatott rác evangéliumokból rác nyelven misézi el a pópa az idegen liturgiát.

Az erdélyi kálvinizmus századokkal megelőzi az orthodox uralkodó egyház próbálgatásait és biztosítja a román nyelv uralkodását a gondolkodásban s a népnevelésben azzal az intézkedésével, hogy azt kizárólagos egyházi nyelvvé teszi a román gyülekezetekben. Az erdélyi kálvinizmus a románságnak megmutatta az egyetlen utat a művelődésre és erre az útra a nemzeti szellemet, a román népnyelvet állította be vezetőnek.²⁹

Gergely Ferenc.

28. Dr. Grigore Pascut: *Istoria Literaturii Române din sec. XVII*. Iași. 1922, 128.

29. A zsinati végzések 1570-i másolatát betűszerint közöljük; azonban csak a tulajdonnevek esetében tartottuk meg a szövegben levő nagy kezdőbetűt.